

Een fragment van de *Vita Norberti A* te Hamburg

Zoals reeds werd aangestipt in de inleiding tot de *Vita Norberti A*, gepubliceerd in dit tijdschrift¹⁾, wordt in de *Staats- und Universitätsbibliothek* te Hamburg een perkamentblaadje bewaard afkomstig uit een handschrift van de *Vita Norberti A*. Dit fragment van tweemaal 32 regels is van bijzonder belang omdat men tot op heden slechts één handschrift kende van de *Vita A*, nl. BERLIJN, *Staatsbibliothek, theol. lat. fol.* 79, fol. 90-111.

Weliswaar had Tilo Brandis in 1972 een beschrijving gepubliceerd van de verzameling fragmenten die te Hamburg wordt bewaard en heel juist aangeduid dat het om een fragment van de *Vita Norberti A* ging²⁾, doch zijn handschriftencatalogoog kreeg blijkbaar onvoldoende bekendheid. Misschien hebben enkelen, die hem wel nauwkeuriger bestudeerden, gemeend dat het, zoals gewoonlijk, wel om een vergissing zou gaan en dat het fragment uit de veel verspreide *Vita B* zou stammen.

Na bestelling van een foto van de twee zijden van het beschadigde perkamentblad, dat zoals zovele handschriften, voor de inbinding van een of ander boekje had gediend, bleek de tekst onmiskenbaar een passage uit de *Vita A* te zijn.

De weergegeven tekst komt namelijk volmaakt overeen met het Berlijnse handschrift van de *Vita A*³⁾ en met de uitgave daarvan door Rogerus Wilmans, hoofdstuk 13-14⁴⁾ en bevat inhoudelijk het einde van het verhaal van de konfrater van Prémontré, die, ogenschijnlijk zieltogend, onder invloed van de duivel zich aan voorspellingen waagde omtrent het eigen lot en dat van zijn medebroeders. Wanneer hij het gelui voor de vespers hoorde, stond hij plots op en liep vlug naar het koor,

¹⁾ W.M. GRAUWEN, *Inleiding tot de Vita Norberti A*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1984, LX, nr. 1-2, blz. 5-48, zie blz. 39-40.

²⁾ T. BRANDIS, *Die Codices in scrinio der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg 1-110 (Katalog der Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg, dl. VII)*, Hamburg, 1972, blz. 61: Scrin. 17, Fragment 21.

³⁾ BERLIJN, *Staatsbibliothek, Preuss. Kulturbesitz, Handschriftenabteilung*, Ms. theol. lat. fol. 79, fol. 101r, 101v en 102r.

⁴⁾ *Vita A*, blz. 686, regel 8, tot blz 687, regel 23.

waaruit de omstanders begrepen dat zij door de duivel beetgenomen waren.

Daarop volgt het verhaal van degene die meende de Apokalyps van Sint-Jan te kunnen verklaren. De prior en het konvent werden teruggeroepen van het werk op het veld, doch over de nieuwbakken exegeet van de Apokalyps wordt verder niets meer verhaald in de tekst. Wel krijgen de teruggekeerde konfraters af te rekenen met een dodelijke vete tussen Reinald en Burchard, die in de *Vita A* in detail wordt beschreven, terwijl in de *Vita B* slechts vaagweg van een onenigheid sprake is, zonder dat er namen worden genoemd⁵). Hoogstwaarschijnlijk vond de auteur van *Vita B* deze ruzie aanstootgevend en ongeschikt voor de lezing in de kloosterrefters. Deze passage levert dan ook het onomstootbaar bewijs dat het Hamburgs fragment uit de *Vita A* stamt.

Tenslotte bevat het Hamburgs fragment nog de duiveluitdrijving uit de zoon van een lekebroeder⁶). Aangezien al deze verhalen zich te Prémontré afspelen gedurende Norberts afwezigheid, wilde de prior in dit geval zijn invloed op de slechte geest uittesten. Hij ging volgens de beproefde methode te werk: vragen naar de naam van de geest en daarna bezweren in de naam van Jezus Christus⁷). Aan dit exorcisme werd dan nog een stichtelijk verhaaltje vastgeknoopt over de onweerstaanbare kracht van de gehoorzaamheid. Een jonge geestelijke die zich bijzonder oefende in de deugd van gehoorzaamheid, vroeg dat men hem onder gehoorzaamheid zou bevelen de bezetene vast te houden. Helemaal alleen slaagde hij erin hem naar het wijwater te brengen. Ondanks deze

⁵) *Vita B*, AA. SS., dl. I juni, blz. 827 B, nr. 65. Aangezien de naam Reinald veel voorkwam in Frankrijk en die van Burchard-Borchard vaak in Duitsland, zou men als ondergrond van deze ruzie eventueel een tegenstelling tussen de beide bevolkingsgroepen kunnen vermoeden, al wordt dat hier in de tekst niet uitgedrukt. Elders in de *Vitae* vindt men wel uitingen van «nationalisme» tegenover Saksers, Slaven en Engelsen. Men denke ook aan de moeilijkheden in het jonge Gottesgnaden (1131) wegens de heterogene samenstelling van het konvent, zie W.M. GRAUWEN, *Norbertus, aartsbisshop van Maagdenburg 1126-1134*, Brussel, 1978, blz. 438-469, vooral blz. 452-455.

⁶) Het woord «conversus» kan evenwel ook gewoon een ingetredene te Prémontré betekenen. Dit is nl. de gebruikelijke betekenis in het middeleeuws Latijn. Aangezien het hier echter om een tekst gaat uit het kloosterlijk milieu en de volgelingen van Norbert in de *Vitae* nergens zonder meer «conversi» worden genoemd, werd toch gekozen voor de meer specifieke betekenis van lekebroeder.

⁷) Dat de duivel moet ondervraagd worden wie hij is en vanwaar hij komt vindt men reeds in de *Vita Antonii Magni* van Athanasius, P.L., 73, kol. 146 A. De uitdrijving in de naam van Jezus Christus steunt op *Mark.* 16, 17: «In nomine meo demonia ejicient ...». Zie daarover ook W. LAMMERS, *Vizelin als Exorcist*, in *Vestigia Mediaevalia*, Wiesbaden, 1979, blz. 293-296.

krachtpatserij sribbelde de duivel nog een tijdlang tegen en toonde zich in de vorm van een zwarte linzenkorrel op de tong van de bezetene.

Spijtig genoeg eindigt het Hamburgs fragment bij het begin van het duivelverhaal van de portier die nachtelijk bezoek kreeg van een duivel die zijn varenbed overhoop haalde. Gelukkig wordt in de laatste woorden van het fragment nog gezegd dat het bed uit varens (*de filice*) bestond, terwijl de Brandenburgse kopiist, die misschien dat woord niet kende, daaruit ten onrechte *de felice* had gemaakt. De uitgever van de *Vita A*, R. Wilmans, had hier echter reeds, steunend op de *Vita B*, het handschrift verbeterd. Het Hamburgs fragment geeft hier dus de juiste versie.

Het begin van dit duivelverhaal levert nogmaals het bewijs dat de kopiist van het Hamburgs handschrift ongetwijfeld een *Vita A* voor ogen had. Dit duivelverhaal behoort immers niet tot de gebruikelijke inhoud van de *Vita B*⁸⁾. Men vindt het slechts terug in twee bewaarde *B*-handschriften en daar werd het niet op zijn logische plaats verhaald, nl. bij de reeks duivelverhalen in de pionierstijd van Prémontré, maar helemaal achteraan aan het slot van de *Vita* toegevoegd⁹⁾. Kortom, er kan geen twijfel over bestaan dat het Hamburgs fragment voor het eerst een tweede getuige levert voor de *Vita A*.

Spijtig genoeg zijn beide getuigen tamelijk laattijdig. Het Hamburgs fragment kan, evenals het Brandenburgs handschrift, enkel en alleen op grond van de paleografische kenmerken van het geschrift worden gedateerd. Tilo Brandis beschreef deze textura-letter als 14de-eeuws¹⁰⁾. Wellicht is het toch mogelijk deze datering iets scherper te stellen. Als schriftkenmerken kan men aanstippen dat de lange schachten gegaffeld zijn of eindigen in een horizontaal streepje. In de verbinding or komt zowel de vorm *oz* voor als ook de gewone *r*. Er werden zeer veel afkortingen gebruikt. De eind-*s* is meestal nog de staande letter, doch niet altijd. Bij een vergelijking met het Brandenburgse handschrift van de *Vita A*, dat in een vorige publikatie werd gedateerd in de eerste helft van de 14de eeuw en wellicht vóór 1325¹¹⁾, valt het op dat het schriftbeeld

⁸⁾ Niet in *Vita B*, blz. 827 F, nr. 68. *Vita A* geeft hier zestien regels meer.

⁹⁾ Nl. in SOISSONS, *Bibliothèque municipale*, 12 (12de eeuw) uit Prémontré, fol. 62r-62v, en het daarvan afhankelijke Soissons 13 (16de eeuw) uit Sélincourt. Daarnaast stond dit duivelverhaal ook in het nu verloren handschrift van Terwaan. Het werd daaruit afgeschreven door Petrus de Waghenare (1599-1662) van de Sint-Niklaasabdij te Veurne en gepubliceerd in de *AA. SS.*, dl. I juni, blz. 836 B, noot c.

¹⁰⁾ T. BRANDIS, *Die Codices in scrinio* ..., blz. 61.

¹¹⁾ W.M. GRAUWEN, *Inleiding tot de Vita Norberti A*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1984, LX, blz. 43.

van het Hamburgs fragment iets ouder lijkt. De eind-s komt nog niet zo vaak voor als ronde letter, zodat een datering ca. 1300 verantwoord lijkt¹²). Het Hamburgs fragment biedt ons dus de oudste getuige van de A-tekst die op dit ogenblik is bekend.

Over de herkomst van het fragment bleven geen inlichtingen bewaard¹³), zodat het wel onmogelijk zal zijn uit te maken uit welke abdij dit handschrift afkomstig is. Zelfs werd niet aangeduid welk boekje met het perkamentblaadje als schutblad werd ingebonden¹⁴). De schrijfwijze der woorden schijnt te wijzen op een Duitse oorsprong¹⁵). Voorlopig lijkt het uitgesloten een ernstige hypothese te stellen betreffende de herkomst van de tekst uit een of ander abdijscriptorium. Enkel de vergelijking met de bewaard gebleven produktie van de Noordduitse scriptoria omstreeks 1300 zou eventueel de oplossing kunnen bieden.

Om dit Hamburgs fragment gemakkelijker toegankelijk te maken en om de lezer toe te laten de hoger gegeven interpretatie te controleren en aan te vullen, wordt hierbij een afbeelding op ware grootte (schriftspiegel 13 × 9,5 cm) geboden en een transcriptie met aanduiding van de schaarse varianten ten overstaan van het Berlijns (B) handschrift en de uitgave daarvan door R. Wilmans (Wi), die in 1856 in deel 12 van de *Monumenta Germaniae Historica* werd gepubliceerd.

Mankevosstraat 71
B-1860 Meise

W.M. GRAUWEN O. Praem.

¹²) Aangezien de datering van een boekschrift uitsluitend op paleografische gronden, steeds een hachelijke zaak is, werd nogmaals een beroep gedaan op de bereidwillige hulp van de ervaren codicoloog, dr. Jan Deschamps, in het handschriftenkabinet van de Albert I-bibliotheek te Brussel, die zich eveneens voor een datering ca. 1300 uitsprak.

¹³) Aldus Eva Horvâth van het Hamburgs handschriftenkabinet in een brief van 10 januari 1984.

¹⁴) T. BRANDIS, o.c., blz. 61, vermeldt terecht dat het perkamentblaadje als «Vorsatzblatt» werd gebruikt en niet als omslag, zoniet zou de tekst wellicht niet leesbaar zijn gebleven.

¹⁵) B.v. Borchardus, ewangelia, apokalipsi. Ook de schrijfwijze «Nungelle» in plaats van «Nivigelle» kan erop wijzen dat de kopiist die plaatsnaam niet kende.

ma q' loq. Nentru indicabo t' f' f' tu magr es. d' turoz illi. alioz ne
 or. Recede inq' recede. q' cillie. ne a me ignominiose iur'at recedas.
 ille cert' q' h' neg' oot. q' ad decipiendu' sepulit' v'at. in au' ad p'me
 aduro te inq' p' h'm' x' filiu' d'i. q' tuas i' cor' v'it' id'at. i' p'ate qua
 de i' fraudulente rapuerat h' ho'em. uille x' p'one' recep. ut q's al' celare
 plunias. iur. p'up' sic me coges. h'epod. f'lo ego. cog' te q' en' x' alia v'oz
 ut p'millu' e' te v'ic. i' exclamas demo. q'ia m'it. q' ag'it. ego su' inq'
 le. q' fui i' puella nungelle. cor' p'orbro magro tuo. alio cane. Ma
 dea h'ora. i' q' me fuit. p'lo h'ec v'ba p'or f'roz suocor. q' cu' h'ulitate cor
 te disciplina f'up'puit. i'euu'it' i'orob' d'istat. d'et' cu' aq' b'nd'at
 demon' accedit. Lep' q' ille f'eme. x' cu' magno f'ropitu clamare.
 in h'ec ad bellu'. plures n. sum'. x' o'em' eol' ut a lapide g'ia o'eatu'
 f'oleb'm'. Cu' cu' p'or respodet. sic faciet. si accepta p'ate. ille
 x' cu' exietit ait. Putas ne te illoz ee' magro. i' exietit digito
 q' ibi tenebat. ille inq' e' magr. no' tu. p' te nichil facim'. h' il
 r'og'at. Demones n. d'm' ur'no d'm' x' casu' f'atent' x' rime
 i' falli p'p'm' no' agnoscut'. h' decelat' x' r'idet. Solus e' deniq' ille.
 p' erat neq'. h' cu' v'p' a m'it' teneri potu'it. i'nuent' q'da' d'et' de
 tu. h'ule de v'oz o'ed'ia cu' tot' d'ed'it' e'it' assu'm'et. p'up'coem' d'p'
 e'up'at' in p' o'ed'iam x' tenebo eu'. no' meil' h' o'ed'ie m'it' i' v'
 n' cu' p'ep'ru' d'itu' f'ulsi. et alij d'icessidit'. ille f'ol' tenuit. i' ad af'
 f'it' t'enuit' eu' ad aq' b'nd'iam adduxit. Ponit' i' aq' ex'p'z'at
 it' exorac'm' x' eu'ig'ia. o'at' x' p'orat' f'ul' i' disciplin' co'p'alib'. a
 b'ny' aff'ictioib'. tande' p't' n'imal' m'it'm' corp' v'acces. demo
 f'ul' h'ol' r'et'icat' i' modu' g'ram. u'g'rie l'entit'at. ap'ro ore. l'igna q' ex
 ta. o'ib' assant' se ostend' d'ices. Ecce ego. h' p' vob' o'ib' hodie n' egredi
 i' m' cu' respodet. m'ed'p' es. x' ab u'go i' v'itate uo' f'et'it'. n' e' i' aliq' cre
 ndu' e'. no' p't' m'it'u' g'rat'. m'ol'ab'it' f'eda relinq'it' v'estigia. f'at'it' q' f'uo
 r'ore corp' euacuatu'. i' lectu' eg'itudis d'ecidit'. p't' q' d'it'na' r'ec'acem
 i' ab eg'itudie m'it'ali. Erat tuc' t'p's i' porta ad el'imal' d'at'at' x' h'o
 f' recipiendos. cu' o'rone p'olit'. f'it' q'da' m'it' p'bande f'et'at'it'. Cu'
 m'et'it' sup' l'em. q' cu'ctis d'e' erat de f'lice. aff'it' satan no' don

HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek, Handschriftenabteilung, scrin. 17, fragm. 21.

- 1 -ungendum^a eum, concurrunt ad audiendum que dicebat, qui de se quidem magna, de aliis vero ci[rcumstan-]
tibus maiora asserebat; de se, quia in eadem vespera aut esset cum angelis in celo, au[t sta-]
ret sanus cum ceteris fratribus in choro; de aliis vero quasi augurando et prophetando diceba[t: «Hunc,]
cum nuper in extasi factus essem, vidi ad eternitatem vocatum, istum iam in sede felicita[tis]
5 positum, lectum huius felicitate eadem preparatum; iste futurus pontifex, iste constituend[us rec-]
tor et multorum regularium magister; iste in bono proposito perseveraturus, ille alius deficie[ns]
recessurus.» Hiis dictis, se contulit quasi ultimum exhalaturus spiritum, tunc^b post unius hore
spatium, audito sono vesperarum, subito surrexit et veloci cursu cum aliis cho[rum]
intravit. Quod cum astantes cernerent, cum verecundia se delusos esse cognoverunt.
10 Suscitavit item malignus spiritus^c alium, qui sicut ille de prophetia Danielis, sic iste [de]
Johannis // Apokalipsi^d profitebatur se scire et rimari debere dona celestium [secre-]
torum. Nunciatum est hoc priori in loco laboris et per eum conventui. Revertuntur ut [audi-]
ant quenam sint hec nova. Sedebat hic rubens velut ebrius Reynaldus^e [nomine,]
sedebat alter e regione nomine Borchardus^f, flens inconsolabiliter. Cumque quere [retur ab]
15 eo causa tam immensi luctus: «Domni mei fratres», ait, «en hic emulus meus mor[tem michi]

a) inungendum hs. Berlijn (B), fol. 101r, en uitg. R. Wilmans (Wi), blz. 686, r. 8.

b) cum B en Wi.

c) hostis B en Wi. // B, fol. 101v.

d) Apocalipsi B en Wi.

e) Reinaldus B en Wi.

f) Burchardus B en Wi.

intendit, et ecce circumspiciatur lectus eius et inuenietur instrumentum
mortis [mee. Que-]

situm est, et sub utriusque lecto inventa sunt odii signa, cultellus videlicet
mir[e longi-]

tudinis et clava non modica. Que cum inventu^s fuissent allata dixit eis
p[rrior:]

«Fratres, et utinam fratres, discipuli Domini nostri Jhesu Christi Spiritu
sancto eruditi et illuminati [ze-]

20 lo invidie et venenis odii caruerunt. Spiritus enim sanctus non est
discordie sed concord[ie,]

non est dissensionis sed pacis. Ecce iam patet, de quo fonte hauseritis
malum et [non]

bonum, amarum et non dulce. Unde in nomine Domini silentium vobis
imponimus, nec enim [vos]

audiemus quousque revertatur pater noster Norbertus». Sic de cetero
fratres contra hec et tal[ia]

cautiores facti sunt. // Evolutu^h aliquando tempore malignus hostis item
iue[nem]

25 quendam, conversi cuiusdam filium, arripuit et nequiter torquere cepit.
Fratres stupente[s et]

admirantes quinam essent tam frequentes eius assultus, ligatum demo-
niacum recl[udunt,]

donec consilium super eo haberetur. Facto autem silentio noctis, cum
prior ad eum intrare ve[llet],

ostiis adhuc clausis demon interius alta voce clamare cepit: «Modo
int[rabit]

ad me, modo intrabit ad me, modo venit, modo venit magister ille cum
clavat[a tu-]

30 nica, qui maledicatur. Firmate ostium, firmate quam celerrime ne
veniat! [ad]

me». Non ob hoc cessit prior, sed pulsans ostium intravit, stansque an[te]
illum]

dixit: «Dic rogo quid est quod loqueris?» Respondit: «Interrogas me
quid loquar, [an quis]

g) sic in hs. Hamburg (H), in conventu B en Wi.

// Wi, hfst. 14.

h) Grotere letter E in B, rode letter in H.

i) accedat B en Wi.

/ B, fol. 102r.

fol. 2

sim qui loquor? Neutrum indicabo tibi. Numquid tu magister es, aut tutor istius, aliorumve

[doct]or? Recede», inquit, «recede quam citissime ne a me ignominiose iniuratus recedas».

35 [At] ille certus quia spiritus nequam esset et quia ad decipiendum sepissime venerat, modo autem ad perimen-

[dum:] «Adiuro te», inquit, «per Jhesum Christum filium Dei, qui tuas in cruce vicit insidias et potestatem, quam

[inius]te et fraudulentur rapueras super hominem, iuste et potenter recepit, ut quis sis celare

[non] presumas». Ait: «Numquid sic me coges?» Respondit: «Non ego, cogit te qui en altera vice,

ut premissum est, te vicit». Et exclamans de/mon: «Eyaⁱ miser quid agam? Ego sum», inquit,

40 «[il]le, qui fui in puella Nivigelle^k coram Norberto magistro tuo, albo cane. Ma-

[le]dicta^l hora, in qua natus fuit¹⁾». Ad hec verba prior fratres convocat, qui cum humilitate cor-

[pora]lem disciplinam suscipiunt, ieiuniis et // orationibus insistunt. Dehinc cum aqua benedicta

[ad] demonem accedunt. Cepit igitur ille fremere et cum magno strepitu clamare:

«[Venia]mus^m hoc ad bellum, plures enim sumus et conteremus eos, ut a lapide grana conteruntur,

45 [et pror]sus delebimus». Cui cum prior responderet: «Sic facies si accepisti potestatem», ille

[manibus] contra eum extensis ait: «Putas ne te istorum esse magistrum?» Et extensis digitis

[ad crucem] que ibi tenebatur: «Ille», inquit, «est magister, non tu. Pro te nichil facimus, sed il-

[le est a quo] torqueor. «Demonies enim dominum nostrum Jhesum Christum crucifixum fatentur et timent.

j) Ei B en Wi.

k) Nungelle H.

l) maledicatur B en Wi. // Wi, blz. 687.

m) Venient hinc B, Veniant hinc Wi.

¹⁾ Jerem. 20, 14: «Maledicta dies, in qua natus sum; ...».

- [Iudei] et falsi christiani non agnoscunt, sed detestantur et rident. Solutus est denique ille, in
- 50 [quo spiritus] erat nequam, sed cum vix a multis teneri potuisset, iuvenis quidam clericus de con-
- [ven]tu, humilem de vera obedientia, cui totus deditus erat, assumens presumpcionem, dixit:
- «[Pr]ecipiaturⁿ michi per obedientiam et tenebo eum, non meis sed obedientie manibus et v[inculis].»
- [Cu]i cum preceptum datum fuisset et alii discessissent, ille solus tenuit et ad as[pectum]
- [vul]tus sui trementem eum ad aquam benedictam adduxit. Ponitur in aqua exorzizat[a],
- 55 [legun]tur exorcismi et ewangelia^o, orant et plorant fratres in disciplinis corporalibus, v[eniis]
- [et] variis afflictionibus, tandem post nimias miserrimi corporis vexaciones demon [super]
- [lin]guam hominis residens in modum grani nigerrime lenticule, aperto ore linquaque ex-
- [trac]ta omnibus astantibus se ostendit dicens: «Ecce ego! sed pro vobis omnibus hodie non egredi-
- [ar]». Cui cum responderetur: «Mendax es et ab inicio in veritate non stetisti²), nec tibi in aliquo cre-
- 60 [de]ndum est», non post multum exivit, intolerabiliter feda relinquens vestigia. Statimque suo
- [to]rtore corpus evacuatum in lectum egritudinis decidit; postque diuturnam recreacionem
- [vi]x ab egritudine convaluit. Erat^p tunc temporis in porta ad elemosinas dandas et ho[s-]
- [pite]s recipiendos cum oratione^q positus frater quidam satis probande sanctitatis. Cui [quadam]
- [nocte] iacenti super lectum, qui cunctis idem erat de filice^r, affuit satan^s non dor[mienti]

n) Prepiatur *B*.

o) ewangelia *B* et *Wi*.

p) Rode beginletter *H*, geen grotere letter *B*.

q) Na «oratione» voegde het *Vita B*-hs. Soissons 12, fol. 62r, toe: «secundum statutum ordinis». Zo ook in het verloren *Vita B*-hs. uit Terwaan, zie *Acta Sanctorum*, dl. 1 juni, blz. 836, noot c.

r) felice *B*, filice *Wi*.

s) sathan *B* en *Wi*.

²) *Joh.* 8, 44: «Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit ... quia mendax est ...».